

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 5 Sayı: 22 Volume: 5 Issue: 22

Yaz 2012 Summer 2012

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**“TÜRKİYE’DE DEVLETÇİLİK DÖNEMİNDE SOSYAL POLİTİKALARIN GELİŞİMİ
(1930-1940)”**

**“THE DEVELOPMENT OF SOCIAL POLICIES IN THE PERIOD OF STATISM IN TURKEY
(1930 - 1940)”**

Önder DENİZ*

Öz

Avrupa’da Ortaçağ feodal sisteminin yıkılıp yerine bugünkü toplum temellerinin atıldığı sürecin yapı taşları Sanayi Devrimi ile gelen dönüşüm sonucunda oluşmuştur. Değişim, üretim tekniklerinin gelişmesi ve insan yaşam kalitesinin artması ile sınırlı kalmayıp toplumun düşünce yapısını da değiştirmiştir. Toplumun düşünce yapısının değişmesi dünyada sosyal politikaların doğmasına neden olmuş ve insan yaşam kalitesini daha da artırmıştır. Sosyal politikalar sayesinde toplumun en altında bulunan işçi ve yoksul kesiminin sorunları, hükümetler tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Avrupa kıtası Sanayi Devrimi sonucunda oluşan olumlu değişimden en üst düzeyde etkilenirken, Anadolu toprakları bu değişimden uzak kalmıştır. Ülkenin topraklarının Sanayi Devrimine uzak kalması, Türkiye’nin ilk on yılında sosyal-iktisadi yapısını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu bağlamda Devletçilik uygulamaları, Anadolu’da sanayi devriminin getirdiği değişimleri yatıştırmış ve 1930 yılından sonra Anadolu’da sosyal politikaların başlamasını sağlamıştır. Türkiye’nin bu dönemdeki iktisadi politikası “halkçılık” düşünce yapısına dayalı “devletçilik” uygulamalarından oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: İktisat Tarihi, Çalışma Hayatı Tarihi, İktisat Politikası, Devletçilik, Sosyal Politika.

Abstract

The basis of the process of medieval feudal system’s demolition and then the current societal system’s formation, occurred as a result of the transformation process as a culmination of the Industrial Revolution.

Transformation was not only limited to the development of production techniques and improvement of the personal quality of living, but also altered the societal thought system. This change in the communal thinking system triggered the formation of social policies, and this increased the personal quality of life more. By these social policies, the problems of the poor and unemployed part at the bottom of the society, were tried to have been eliminated.

While the continent of Europe benefited at the highest level from the positive changes resulting from the Industrial Revolution, Anatolian lands remained away from these alterations. Being away from these changes, in the first ten years, affected Turkey’s socio-economic growth negatively. Instead, Statism trials brought the Industrial Revolutionary changes to Anatolia and thus initiated the social policies there, after 1930. In this period, Turkey’s economic policy consisted of the statism applications based on populism thought.

Keywords: History of Economics, Working Life History, Economic Policy, Statism, Social Policy.

* Sinop Üniversitesi, Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

Giriş

Sanayi Devrimi, dünyada sosyal ve iktisadi yapının değişmesinde en önemli unsurlardan biri olmuştur. Üretimin iktisadi alandaki öneminin artması, 17. ve 18. yüzyıllarda insanların, kırsal bölgelerden şehirlere doğru göçünü hızlandırmıştır¹. Şehirlerdeki iş olanaklarının ve yaşam kalitesinin artması, şehir nüfusunu artıran nedenlerin başında gelmiştir. İş gücünün üretimin ana unsuru olduğu bu dönemde işçiler, sosyal hayatın önemli bir parçası haline almıştı. Çoğu Avrupa şehri, fabrikaların ve işçi kitlesinin fazla olmasından dolayı, "işçi kenti" olarak anılmış ve ülkelerin iktisadi yapılarında önemli rol üstlenmiştir. İşçi kitlesinin yoğun olduğu şehirlerde sanayi yapısının ana unsuru, insan emeği olmuştur.

Sosyal politikaların henüz oluşmadığı, Sanayi Devrimi sürecinde insan emeğinin yoğun şekilde kullanılması, çalışanların çalışma koşullarını olumsuz yönde etkilerken, işvereni zenginleştirmiştir. Sanayileşme sürecinde hiçbir hakka sahip olmayan çalışanlar, "şehirli köleler" haline almıştır. Bu dönemde birçok araştırmacı, işçi kitlesinin arttığı sanayi şehirlerinde en önemli sosyal sorunu; "işçi ve yoksul kesimin durumu" olarak görmüştür². Sanayileşme ile oluşan yeni yapıda işçi ve yoksul insanların zarar görmemesi için, "devletin iktisadi hayata müdahale etmesi gerekir" düşüncesi, araştırmaların ortak noktasını oluşturmuştur³.

Bu doğrultuda 19. ve 20. yüzyıllarda devleti yönetenler, çalışanların ve yoksul kesimin zarar görmesini engellemek ve işçi işveren çatışmasını kısmen de olsa önlemek için kanunlar, düzenlemeler ve işletmeler ile iktisadi hayata müdahale etmişlerdir. Kanunlar ve düzenlemeler, çalışanların iş koşullarından doğan sorunları en aza indirmeyi hedeflerken, işletmeleri ise halkın tamamının yararlanacağı, rekabet ve kar amacı gütmeyen kurumlardan olmuştur. Sonuç olarak sanayileşmiş ülkelerde "devletçilik" kavramı tanınarak oluşmaya başlamıştır.

Devletçilik çoğu zaman, sanayileşmenin sonucunda ortaya çıkmış ve liberal iktisadi yapıda oluşan zengin yoksul dengesizliğini azaltmak amacıyla kullanılmıştır. Devletçilik, aynı zamanda bazı iktisadi ve sosyal fonksiyonların devlet tekelinde olmasını savunan görüş olarak karşımıza çıkmıştır. Devlet işletmeleri ve sosyal politikaları kapsayan devletçilik uygulamaları, liberal ülkelerde görülmesine karşılık, Türkiye'de farklı bir amaçla 1930'lu yıllarda etkin bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştır. Sanayi alt yapısı olmayan ve buhrandan etkilenen ülkenin, sanayileşme sürecine girebilmesi için devletin kuracağı işletmelere ihtiyaç duyacağı fikri, Türkiye'deki devletçilik düşüncesinin oluşmasına neden olmuştur. Avrupa'nın sanayileşme süreci, birçok etmenin birleşmesi ile uzun bir zamanda meydana gelmiş, Türkiye'de ise bu süreç, devletçilik uygulamaları ile gerçekleştirilmek istenmiştir.

Türkiye'nin kuruluş dönemindeki iktisadi durumu, sosyal politikalardan yoksun yapısından kurtulamamış, uzmanlaşma ve sanayi üretimi olmayan bir ülke görünümündeydi. Toprağa bağlı köy yaşamı, ülkenin iktisadi yapısını oluşturmaktaydı. Ülke toprakları hem madenler hem de tarım olanakları bakımından zengin olmasına karşılık, ülke fabrika ve vasıflı iş gücü yönünden zayıf bir alt yapıya sahipti.

Devletçilik uygulamalarının, planlı bir şekilde yapılması ile Anadolu'nun değişik bölgelerine açılan işletmeler sayesinde işçi sayısı artmış ve bunlar, bölgelerin sosyal ve iktisadi yapısını değiştirmiştir. Fabrika ve işçi temeli olmayan bölgeler devlet işletmeleri sayesinde sanayi şehirlerine dönüşmüştür. Özellikle tarım ürünlerine dayalı sanayide, Türkiye önemli aşamalar kaydetmiştir⁴.

Devletçilik uygulamalarının planlı bir şekilde arttığı 1930'lu yıllarda işçi sayısının artması ve iktisadi yapının değişmesi, hükümetin sosyal politikalara daha fazla önem vermesine neden olmuştur. Türkiye'de devletçilik uygulamalarının sadece işletme kurmak

¹ HUBERMAN, Leo (2003). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çeviren: Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, s.204.

² TALAS, Cahit (1955). *İçtimai İktisat Dersleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s.23.

³ HAMİTOĞULLARI, Beşir (1975). *Çağdaş İktisadi Sistemler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 331.

⁴ AFETİNAN, A. (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.12-13.

anlamını taşımadığı, birçok devlet politikası ile öngörülmüştür. Özellikle 1930-1940 yılları arasında çalışma hayatına yönelik sosyal politikalarda önemli gelişmeler görülmüştür. Sosyal politikalar açısından ülkeyi yöneten kadro, Osmanlı Devleti'ne göre çok farklı bir anlayış içinde olmuş, çalışma hayatını işverenin inisiyatifine bırakmak yerine, çalışanın haklarını koruyan bir yapıya ulaştırma girişimleri başlamıştır⁵. Sadece on senelik bir dönemdeki devletçilik uygulamaları, çalışma hayatına yönelik sosyal politikaları da olumlu yönde etkilemiştir.

1. Dünyada Çalışma Hayatı ve Sosyal Politika

Coğrafi Keşifler ve 1789 Fransız Devrimi, Avrupa'daki devletlerin siyasi yapılarını değiştirmekle kalmayıp aynı zamanda Sanayi Devrimine de hız kazandırmıştır. Şehirleşme ve devlet yönetimindeki değişimler, iktisat alanında bir çok yeni düşüncenin oluşmasına neden olmuştur. Başlangıçta iktisadi düşünceler, genelde üretimi maksimum hale getirmek üzerine kurulmuş, serbest ekonomik sistemi savunan bir yapı içerisinde olmuştur. Bu dönemde yaygın düşünce, Adam Smith'in "*Ulusların Zenginliği*" eserinde belirttiği gibi, "üretimin ulusların refahı ve gelişiminde başrol oynayacağı" düşüncesi olmuştur. Örneğin, İngiltere'de bu dönemde, sanayi üretim sayesinde şehirler gelişmiş ve zenginleşmiştir⁶. Ayrıca coğrafi keşifler ile yeni kıtaların bulunması ve hammaddenin fazlalaşması Sanayi Devriminin gelişmesini hızlandırmıştır⁷.

Üretimin artmasına yönelik çalışmalar, ülkeleri her anlamda etkilerken, özellikle şehirlerde yeni bir sınıfın oluşmasını sağlamıştır⁸. Bu sınıf, Sanayi Devriminin sonucunda büyüyen üretimin bir parçası olan işçilerden oluşmuştur. Üretim ana unsuru olan işçi sınıfı fabrikalaşma ile oluşan şehirlerin önemli bir parçası haline almış, sanayileşmenin yoğun olduğu bölgeler, "işçi şehri" olarak isimlendirilmiştir⁹. Özellikle 18. ve 19. Yüzyıllarda üretimin temel unsuru, gerçek anlamda işçilerdir ve üretimdeki işçi emeğinin önemi yavaş yavaş kavranmaya başlanmıştır¹⁰.

Sanayileşme sürecinde işçi emeği üretimin ana faktörü olmasına karşılık, işçi sağlığı ve hakları unutulmuştur. Sağlıksız çalışma ortamları ve uzun süreli çalışma, işçilerin sağlıklarını olumsuz etkilemiştir¹¹. İşçi ücretleri ise bir standart dahilinde olmayıp genelde işverenin inisiyatifine bırakılmıştır. Sanayileşme döneminde her şey işçinin aleyhine işler bir yapıya dönüşmüştür. Bu olumsuz yapıya işçiler, değişik şekillerde; iş bırakma ve protestolarla tepkilerini göstermeye başlamışlardır. Üretimi durdurma gücünün sergilenmesi, işçilerin ilk örgütlü eylemleri olarak karşımıza çıkmıştır.

Köle gibi çalıştırma anlayışı, birçok düşünür ve sosyal bilimciyi, işçilerin haklarına yönelik araştırmalara yönlendirmiştir. Çalışanların iş ortamından kaynaklanan sorunlarının çözümüne yönelik başlayan araştırmalar, sonraki yıllarda daha kapsamlı bir şekilde incelenmeye başlanmıştır. Çalışma ortamı, kadın ve çocuk işçilerin durumu ile ilgili araştırmaların başlangıcını oluşturmuştur. Sismondi gibi araştırmacıların eserleri sosyal politikaların başlamasını sağlamıştır¹².

19. yüzyıldan itibaren başta İngiltere, Fransa, Almanya gibi sanayileşmiş devletler, çalışanların sorunlarına kayıtsız kalmayıp, iş koşullarının iyileştirmesine yönelik kanun ve

⁵ Türkiye'nin ilk iş kanunu olan 3008 Sayılı İş Kanunu, devletçilik döneminde uygulamaya girmiştir. Ayrıca Umumi Hıfzısıhha Kanunu, 1935 Ulusal Bayramlar ve Genel Tatiller Kanunu bu dönemde çalışma hayatına yönelik olumlu kanunlar arasında yer almaktadır.

⁶ HUBERMAN, a.g.e., s.204.

⁷ KENNEDY, Paul (1994). *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri*, Çeviren: Birtane Karanakçı, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, s.34.

⁸ HOBBSBAWN, E. J. (1998). *Sanayi ve İmparatorluk*, Çeviren: Abdullah Ersoy, Ankara: Dost Yayınları, s.13.

⁹ AYDEMİR, Murteza (1994). "İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğini Sağlama Açısından İşverenin Yükümlüğü", *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, Cilt.3, Sayı.4, s.78-79.

¹⁰ Bu dönemde David Ricardo, Emek Değer Teorisi ile üretimdeki işçi emeğinin önemini vurgulamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. RİCARDO, David (2007). *Ekonomi Politikin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Çeviren: Tayfun Ertan, İstanbul: Belge Yayınları.

¹¹ TALAS, a.g.e., s.10,11.

¹² A.g.e., s.23.

düzenlemeler yapmışlardır¹³. Kanun ve düzenlemelerde işçi, işveren ve devlet bir bütünü oluşturmakta olup işçilerin sorunları daha kapsamlı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Böylece işçilerin sağlığı ve hayat standartlarını düzeltmeye yönelik kanunlar ve düzenlemeler, devletin görevleri arasında yer almaya başlamıştır.

İşçi sağlığı, kadın ve çocuk işçilerin çalışma koşulları, çalışma sürelerinin ve ücretlerinin kanunla düzenlenmesi, üretim maliyetlerini artırdığından bu, devletin iktisadi hayata müdahalesi anlamını taşımıştır. Bu dönemde devletin sosyal politikalar yönünden iktisadi hayata müdahale etmesinin daha ileri bir boyuta geçmesini isteyen düşünürler de olmuştur. Devletin iktisadi hayata, halkın yararı için “doğrudan işletmeci” olarak müdahale etme düşüncesi, 19. yüzyıl ortalarında çok fazla tartışılmaktaydı¹⁴. A. Smith ve S. Mill gibi araştırmacılar, halkın yararı için özel sektörün yetersiz kaldığı yerlerde kamunun iktisadi hayata işletmeci olarak girebileceği görüşünü savunmuşlardır¹⁵. Bu düşünce ile sanayileşmiş devletlerde, sosyalizm ve kapitalizm düşüncesinden farklı bir iktisadi sistem geliştirilmiştir. “Statism” yani devletçilik düşüncesi özellikle liberal sistemi benimsemiş ülkelerde daha sıcak bakılan bir düşünce sistemi olmuştur.

Devletçilik, liberal sistemin eksik yönlerini gidermek amacıyla ortaya çıkmış olsa da bu konuda yeterli olmadığı yönünde görüşler de olmuştur. Sosyalizm adı verilen bu yaklaşım, devlet yönetiminin ve iktisadi yapının halk tarafından kontrol edilmesini savunmuştur. Sosyalizm sanayileşmiş ülkelerde emeği ile çalışan kesimlerin toplum içinde ezilmemesini savunan bir düşünce olması sebebiyle devletçilik düşüncesi ile benzerlik göstermiştir.

Liberal iktisadi sisteme karşı geliştirilen Sosyalizmin, devlet yönetim şekli olarak da incelenmeye başlaması, yeni düşüncelerin oluşmasına neden olmuştur. Sosyalizmi yönetim biçimi olarak inceleyen iktisatçıların başında Karl Heinrich Marx gelmiştir¹⁶. Marx sosyalizmi bir iktisadi politika olmaktan çıkarıp iki aşamada gerçekleşecek bir yönetim şekline dönüştürmüştür¹⁷. Düşüncesi; ilk aşamada maddi üretim araçlarının devlet kontrolüne geçeceği, ikinci aşamada ise devletin komünist yönetim biçimine geçişi fikri üzerine temellenmiştir. Sosyalizm bu yapısı nedeniyle özellikle sanayileşmiş Avrupa devletlerinde uygulanmamıştır.

20. Yüzyıl, sosyal politikaların dünyada günümüzdeki halini aldığı bir dönem olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle Uluslararası Çalışma Örgütü'nün kurulması ve sendikal faaliyetlerinin artması ve yasal hale gelmesi, sanayileşmiş ülkelerin çalışanları için oldukça olumlu bir durum yaratmıştır. Liberal sistem sayesinde günden güne artan fabrikalar ve işçi sayısı şehirleşmeyi en üst düzeye getirmiştir.

Dünyadaki bu olumlu hava 1929 Büyük Buhran ile bir anda tersine dönmüştür. Amerika’da başlayan ekonomik kriz, bir anda sanayileşmiş Avrupa ülkelerine sıçramıştır. Buhranda işsizlik, fiyat artışı, üretim maliyetlerinin yükselmesi, enflasyon, sanayileşmiş ülkelerin iktisadi sorunları arasında yer almaya başlamıştır. Toplu işten çıkarma ve hayat pahalılığı, bir anda çalışarak hayatını sürdüren bütün kesimleri derinden yaralamıştır. Grevler ve iş bırakmalar, sanayileşmiş ülkelerin siyasi yapılarını tehdit eder duruma gelmiştir.

Devletlerin Büyük Buhran ile bozulan iktisadi yapısı, devletçi uygulamalarla düzeltilmeye çalışmıştır¹⁸. Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan “New Deal” benzeri uygulamalar, birçok sanayileşmiş ülkelerde uygulanmaya başlanmıştır¹⁹. Devletçilik uygulamaları sayesinde sosyal yapının en altında bulunan işçilerin ve dar gelirliilerin, buhranın etkilerinden en az düzeyde etkilenmeleri hedeflenmiştir. 30’lu yıllarda, devletçilik

¹³ TUNA, Orhan, Nevzat Yalçıntaş (1988). *Sosyal Siyaset*, İstanbul: Filiz Yayınları, s.16.

¹⁴ GOUVERNEUR, Jacques (1997). *Kapitalist Ekonominin Temelleri*, Çeviren: Fikret Başkaya, Ankara: İmge Yayınları, s.25-48.

¹⁵ HAMİTOĞULLARI, a.g.e., s.331.

¹⁶ BEKMEN, Ahmet (2008). “Marksizm”, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Derleyen: H. Birsen Örs, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.165-175.

¹⁷ A.g.e., s.165-175.

¹⁸ HAMİTOĞULLARI, a.g.e., s.209

¹⁹ A.g.e., s.209-211

uygulamaları, hem sosyal politikalar hem de devlet işletmeleri anlamına gelmiştir. Devletçiliğin, tek başına devlet işletmeleri anlamı taşıması, 30'lu yıllarda dünya çalışma hayatına az da olsa olumlu yönde yansımıştır²⁰.

1929 Buhranı devletçilik uygulamaları için dönüm noktası olmuştur. Sanayileşmiş ülkeler, iktisadi yapılarını bu zor durumdan kurtarmak için devletçilik uygulamalarına başvurmuşlardır. Devletçilik uygulamaların kolay uygulanması, liberal sistemi benimsemiş ülkeler için her zaman tercih edilir bir seçenek olmuştur.

2. 1929 Ekonomik Buhranına Kadar Türkiye'de Çalışma Hayatı ve Sosyal Politika

2.1 Osmanlı Devleti Dönemi

Anadolu'da çalışma hayatı Ortaçağ döneminde kırsal kesimde tarımla, şehirlerde ise zanaat işletmelerinde süregelmiştir. Bu durum, Avrupa'daki Ortaçağ çalışma hayatıyla büyük oranda benzerlik göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısının dayandığı temeller, genelde tarım ve ticaret üzerinden alınan vergiler üzerine kurulmuş olmasından dolayı devlet, Ortaçağ boyunca büyük bir bütçeye sahip olmuştur. Topraktan ve ticaretten alınan vergi gelirlerinin önemi, Osmanlı Devleti'nin çalışma hayatının uzun süre toprağa bağlı kalmasını sağlamıştır. Buna karşılık, tarım sektörü dışında kalan çalışma hayatı ise az sayıda kişinin çalıştığı atölye işletmelerinde sınırlı bir şekilde sürmüştür.

Osmanlı Devleti'nin vergiye dayalı iktisadi gücü dünyanın yeni bir çağa girmesi ile ortadan kalkmıştır. Bu dönemde coğrafi keşifler ve Rönesans, Avrupa'nın sosyal ve iktisadi yapısını değiştirmiş, Avrupa'nın hammadde gereksinimi, coğrafi keşifler sayesinde, doğudan değil, yeni keşfedilen yerlerden karşılanmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin elinde olan iki ticaret yolu bu durum karşısında önemini kaybetmiş, devletin ticaret gelirleri de bu yüzden azalmıştır. Bunun yanında Rönesans sayesinde bilimle ilerleyen Avrupa, hızlı üretim ve ulaşım teknikleri geliştirmiştir. Avrupa'da üretim, çok kişinin çalıştığı büyük işletmelerde makine kullanılarak, hızlı, kaliteli ve ucuz yapılmaya başlanırken, tarıma dayalı geleneksel üretim yapan Osmanlı Devleti'ndeki üretim, bu yoğun ve güçlü sanayileşme karşısında rekabet edemeyecek duruma gelmiştir²¹. 17. ve 18. yüzyılda ticari bakımdan önemli toprakların kaybedilmesi de bu kötü duruma eklenince Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısı çöküş devresine girmiştir²². Ayrıca, sanayileşen ve zenginleşen Avrupa devletleri, Kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı Devleti'ni iktisadi alanda da zorlamaya başlamıştır.

Tablo 1: 20. Yüzyıl Başında Osmanlı Devleti'nin Sanayi İşletmeleri Sayısı

Sayım Yapılan Bölgeler	Un Fabrikaları ve Değirmenler				Un	İpek	Pamuk
	Özet	Toplam	Buharla Hareketli	Diğer Araçlarla Hareketli			
Edirne, Aydın, Erzurum, İşkodra, İzmit, Beyrut, Bitlis, Bağdat, Biga, C. Bahr-ı, Sefid, Çatalca, Halep, Hudavendigar, Diyarbakir, Zor, Selanik, Suriye Sivas, Şehr Emaneti, Trabzon Kosova, Kastamonu, Konya Kudüs-ü Şerif Manastır, Mamuretülaziz Musul, Van, Yanya	23 873	23 539	197	23 342	23	41	234

Kaynak: Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Derleyen: Halil İnalçık, Şevket Pamuk, D.İ.E. Yayınları, Ankara, 2000, s.262.

²⁰ A.g.e., s.210-211.

²¹ Hüsnü Erkan, (1991). *Ekonomi Sosyolojisi*, İzmir, s.182.

²² A.g.e., s.182.

Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısı ve çalışma hayatının Ortaçağ yapısından kurtulamaması, fabrikaya dayalı üretim ve işçi kitlesinin oluşmasını engellemiştir. Ülkedeki işletmeler, dönemin Avrupa sanayi işletmelerinden çok farklı bir yapıya sahip olmuştur²³. Osmanlı Devleti'nin sanayileşmemiş ekonomisi, yapı itibarı ile emeğini satarak geçimini sağlayan bir çalışan kesim doğmasına ve çalışanların haklarına yönelik genel bir düzenlemeye gidilmesine imkan tanımamıştır. Ülkede az sayıda bulunan işçi kitlesi tamamen işverenin inisiyatifine bırakılmıştır. Çok ağır şartlarda 12 saat üzerinde çalışan erkek, kadın ve çocuk işçilerin hiçbir hakka sahip olmamaları, ülkedeki çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların gelişmediğini göstermiştir²⁴.

Çalışma hayatının vazgeçilmez bir parçası olan işçilerin eylemleri, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın sonlarına doğru görülmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde işçi eylemleri yoğun olarak, devletin mali yönden zor duruma gelmesi ile çalışanların ücretlerinin geç ödenmesi veya hiç ödememesinden kaynaklanmıştır²⁵. Birikmiş ücretlerini almak için 1872'de Beyoğlu Telgrafhanesi işçileri ile tersane işçileri, daha sonraları, demiryolları işçileri, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası işçileri, iskele hamalları, liman işçileri, Şirketi Hayriye (Denizyolları) işçileri, tütün işçileri, bu nedenden greve gitmişlerdir²⁶.

Ayrıca çalışanların bilinçlenmesinde en önemli faktörlerden biri olan "işçiye yönelik cemiyetler", 19. yüzyılın son döneminde görülmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda 1894-1895 yılında Osmanlı Devleti'nde ilk defa "Osmanlı Amele Cemiyeti" adında bir işçi örgütlenmesi de kurulmuştur²⁷. Bu cemiyetin çalışmaları çok kısa ve etkisiz olmuştur. Bunun başlıca nedeni II. Abdülhamit yönetimin, baskıcı ve cemiyetlere karşı olumsuz tutumundan kaynaklanmıştır. Çalışanların bilinçlenmesinde en önemli faktörlerden biri olan işçi örgütleri 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde işçi sayısının azlığı ve yürürlükteki kanunlar nedeni ile kurulamamıştır²⁸.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki çalışma hayatını genel hatlarıyla özetlersek, başta ordu olmak üzere hukuk, eğitim, sağlık alanındaki ıslahatlar, bu kurumlarda çalışma hayatını sadece şekilsel olarak değiştirmiştir. Buna karşılık sanayileşme konusunda geri kalan ülkede, sanayiye dayalı bir çalışma hayatı oluşmamıştır. İstanbul ve çevresinde sanayi sayabileceğimiz, genelde devlet veya yabancı şirketler tarafından kurulan kısıtlı üretim yapan işletmelerde sürdürülmüştür. Ülkedeki aktif nüfus düşünüldüğünde sanayi türü işletmelerde çalışma hayatı oldukça düşük düzeyde olmuştur. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin çalışma hayatı, tarıma dayalı olmaktan kurtulamamış ve Ortaçağ'daki yapısı değişmemiştir. Bu durum, çalışma hayatını hukuksal boyutta etkileyecek kanunların ve düzenlemelerin oluşmasını engellemiştir. Ülkede çalışma hayatına yönelik kanunların bulunmaması, ileriki dönemlerde çalışanları olumsuz yönde etkilemiştir.

20. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde özellikle II. Meşrutiyet'in ardından yoğun şekilde görülen işçi grevleri, ülkedeki çalışma koşullarının ne kadar ağır olduğunu ortaya çıkarmıştır. İttihat ve Terakki, çalışma hayatına yönelik sosyal politikalara oldukça soğuk bakmakla kalmayıp, işçileri baskı altına alacak kanunları çıkarmakta bir sakınca görmemiştir. Tatil-i Eşgal Kanunu ve Cemiyetler Kanunu Türk çalışma hayatı için oldukça olumsuz iki kanun olmuştur. Tatil-i Eşgal Kanunu, grev kararından önce tarafların bir hakem heyetine başvurmalarını

²³ Tablo 1.

²⁴ MAKAL, Ahmet (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, Ankara: İmge Yayınları, s.203.

²⁵ KARAKIŞLA, Yavuz Selim (1998) "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğusu, 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Derleyen: D. Quataert, E. J. Zürcher, Çeviren: Cahide Ekiz, İstanbul: İletişim Yayınları, s.28.

²⁶ A.g.e., s.31.

²⁷ SÜLKER, Kemal (2004). *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler*, İstanbul: Tüstav Yayınları, s.33. Ayrıca bakınız: GÜLMEZ, Mesut (1995). "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt.3., s.794.

²⁸ Polis Nizamnamesi'nin 10. ve 12. maddelerinde çalışanların iş bırakması, gösteri yapması veya greve gitmeleri halinde polise müdahale yetkisi vermektedir.

zorunlu kılmış ve greve gitmek isteyen çalışanlar baskı altına alınmak istenmiştir²⁹. Cemiyetler Kanunu ise işçilerin sendikal faaliyetlerini kısıtlayacak uygulamalar getirmiştir³⁰.

Sonuç olarak; Osmanlı Devleti'nde çalışma hayatı yapısı, çalışanları sömürme sisteminden ileri gidememiştir. Uzmanlık gerektiren işlerde ise, genelde yabancı uzmanlar çalışmış ve Türk işçiler aşağılanmıştır. Maden gibi çok ağır koşullarda çocuk ve kadın işçiler çalıştırılmakta olup, ortalama çalışma süresi 12 saatte kadar çıkmıştır³¹. Bu olumsuz çalışma koşulları karşısında Osmanlı Devleti umursamaz bir tutum içine girmiştir ve çalışanları, tamamıyla işverenin inisiyatifine bırakmıştır.

2.2. Cumhuriyet'in İlk Yılları

Türkiye 1923 yılında kurulduğunda, iktisadi bakımdan oldukça kötü olan durumu, ülkedeki çalışma hayatını da etkilemiştir. 1923 yılının başında yapılan İzmir İktisat Kongresi, ülkenin iktisadi yapısının her türlü olumsuzluklarını ortaya çıkarmıştır³². Bu durum karşısında ülkeyi yönetenler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında genellikle sosyal yapıyı etkileyecek devrimlere önem vermişlerdir. Cumhuriyet devrimleri ülkedeki Ortaçağ düşünce yapısını değiştirmesine karşılık, iktisadi yapı Osmanlı Devleti'nden farklılık göstermemiştir. 1927 yılında kanunlaşan Teşvik-i Sanayi Kanunu, çok iyi teşvikler vermesine rağmen ülkenin iktisadi yapısından dolayı başarılı olamamıştır. Bu dönemde en önemli iktisadi başarı ülke kaynaklarını millileştirme politikaları olmuştur. Osmanlı Devleti döneminde yabancıların işlettiği demir ve liman işletmeleri, millileştirilerek devlet kontrolüne alınmıştır.

Tablo 2: 1927 Yılı Sanayi Üretim Koluna Göre İş Yeri ve İşçi Sayısı

Sanayi Üretim Kolu	İş Yeri Sayısı	İşçi Sayısı	İş Yerinde Ortalama İşçi Sayısı
Dokumacılık	20 057	35 316	1.76
Deri İşleme	5 347	17 964	3.35
Metelürji	3 272	8 021	2.45
Ağaç İşleri, Marangozluk	2 067	6 007	2.91
Gıda Sanayi	1 274	4 491	3.52
Çömlekçilik	704	6 612	1.93
TOPLAM	32 721	75 411	2.30

Kaynak: U.S Department of Commerce, Turkey a Commercial and Handbook'tan Tefik Çavdar Aktaran: Alptekin Müderrisoğlu (1998). *Cumhuriyet'in Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Z.B. Yayınları, s.88.

İktisadi yapıdaki olumsuzluklar, ülkedeki çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların gelişmesini engellemiştir. İzmir İktisat Kongresine katılan işçi grubunun talepleri çoğunlukla gözardı edilmiştir. 1929 yılına kadar sadece 1924 Tarihli Hafta Tatili Kanunu dışında çalışma hayatına yönelik bir düzenleme bulunmaması, ülke çalışma hayatı için oldukça olumsuz bir durum yaratmıştır. Çalışanlar, Cumhuriyet'in ilk döneminde Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi işverenin inisiyatifine bırakılmıştır.

3. Türkiye'de Devletçilik Uygulamalarının Başlaması

Türkiye'nin siyasi ve sosyal yapısı, devrimlerle 1930'lu yıllara kadar büyük bir değişim göstermiştir. Fakat bu değişimin sosyal hayatın bütün alanlarına yansımaları tam anlamıyla olmamıştır. İktisadi yapı ve çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar, Osmanlı Devleti'ne kıyasla farklılık gösterememiştir. Ülkenin sanayileşmesine yönelik geliştirme ve teşvik politikaları umut verse de tam anlamıyla başarıya ulaşmamıştır. Liman, demiryolu ulaşımına yönelik çalışmalar ve birkaç büyük ölçekli fabrikanın açılması dışında 1923-1930 yılları arasında önemli bir iktisadi faaliyet görülmemiştir. Ülkenin tamamı düşünüldüğünde iktisadi gelişmeler çok zayıf kalmıştır.

²⁹ GÜLMEZ, Mesut (1983). *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, s.549-551.

³⁰ TALAS, Cahit (1991). *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınları, s.38.

³¹ Makal, a.g.e., s.203.

³² ÇAVDAR, Tefik (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, Ankara: İmge Yayınları, s.148-150.

Sanayi teşvik politikalarının ülkenin iktisadi kalkınmasına fazla etkisinin olmaması, ülkeyi yöneten kadronun yeni bir iktisadi politika geliştirmesine neden olmuştur. Buhranın iktisadi yaşamdaki etkilerinin yaşandığı yıllarda devlet işletmeleri ile sanayileşme fikri ortaya çıkmıştır. Buhranın iktisadi yaşamdaki etkileri ağır bir şekilde hissedilirken, CHF hükümeti devlet işletmelerinin kurulmasına ilişkin planlar hazırlatmıştır. Planlar devletin, iktisadi hayattaki rolünü en üst düzeye taşımayı hedefleyen politikalarından oluşmuştur. Dünyada genelde devletçilik adı verilen iktisat politikası, Türkiye’de böylece başlamıştır. “Devletçilik” düşüncesinin planlı bir şekilde hayata geçirilmesi, Türkiye’nin iktisadi devriminin başlangıcını oluşturmuştur.

Bu dönemdeki devletçilik uygulamaları, sadece devlet işletmeleri anlamına gelmemiştir. Uygulamalar çalışma hayatına yönelik sosyal politikaları da kapsamıştır. Ülke içinde yaşayan halkın refah ve mutluluğu ön planda tutularak yapılan planlar, Türkiye’de “devletçilik” uygulamaların düşünce yapısını oluşturmuştur. Bu doğrultuda Mustafa Kemal Paşa’nın dönemin başında İzmir CHF vilayet kongresinde iktisadi politikayı, “*halkçı ve devletçi*” olarak nitelmiştir³³.

1930-1940 yılları arası devletçilik uygulamalarının, çalışma hayatına yönelik sosyal politikalara etkisi, hem dolaylı hem de doğrudan olmuştur. Uygulamalar, bazen işletme açarak çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların gelişmesine yardımcı olurken, bazen de çalışma hayatına yönelik kanunlar olarak karşımıza çıkmıştır. Bu uygulamaların Türk çalışma hayatının gelişmesinde başarılı olduğu, Osmanlı Devleti dönemi ile kıyaslandığında açıkça görülmüştür. Başarıları ana hatlarıyla maddeler halinde sıralarsak, bu döneminin iktisadi yapı ve çalışma hayatı için ne kadar geliştiğini görebiliriz:

- Kendi kendine yetebilen bir iktisadi yapı (Dış ticaret açığı bulunmayan),
- Ülke içinde gerçek anlamda sanayi işletmelerinin kurulması,
- İktisadi yapının millileşmesi,
- Çalışma hayatının gelişmesi ve Anadolu’nun her yanında sanayi işletmelerinin açılması
- Çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların profesyonel bir yapı kazanıp uygulamaya konulması
- Uzman işgücü,
- İş Kanunu
- Çalışma hayatına yönelik olumlu kanunlar

Türk çalışma hayatı için devrim niteliğinde olan bu düzenlemeler, ülkede uygulanan devletçiliğin düşünce yapısının farklılığından kaynaklanmıştır. Büyük Buhran ile başlayan “Devletçilik” düşüncesi iktisadi kalkınmanın yanında sosyal politika anlayışına olumlu bir yön vermiştir. 1930-1940 yılları arasında ülkenin iktisadi yapısını ve çalışma hayatını etkileyen düzenlemelerden;

- Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
- İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
- 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu
- 2007 Sayılı Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun
- Uluslararası Çalışma Örgütüne Üyelik
- 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu
- 3008 Sayılı İş Kanunu,

ön plana çıkmıştır.

³³ Cumhuriyet, 29.01.1931.

Düzenlemeler arasında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve 3008 Sayılı İş Kanunu Türk çalışma hayatı için dönüm noktası olmuştur. Sanayi Planı ve İş Kanunu yapı bakımından ülkede önemli bir değişimi temsil etmiştir.

3.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, devletçilik uygulamalarının belli bir politika halini almasında önemli bir rol üstlenmiştir³⁴. İktisadi kalkınma ve sanayileşmenin, planlı bir çalışmanın sonucunda başarılacağı fikri, dünya ekonomik buhranı döneminde oluşmaya başlamıştır³⁵. Planlı kalkınma fikrinin oluşmasında Türkiye iktisadının içinde bulunduğu sorunların büyük rolü olmuştur³⁶. Dünyada 1929 yılında patlak veren iktisadi buhranın etkileri çok yoğun bir şekilde sürmekteyken, küçük bir iktisadi hacme sahip olan Türkiye'nin büyümesi buhranda imkansız olarak görülmüştür³⁷.

Ülkenin iktisadi bakımdan bu olumsuz durumuna rağmen 1929 yılı Haziran ayında Ali İktisat Meclisinde cari açığı kapatma ve sanayileşmeye yönelik bir iktisadi rapor hazırlanmıştır³⁸. Rapor Aralık ayında İktisat Vekillğine bağlı bir komisyonda yeniden düzenlemeye tabi tutularak 1930 Mart ayında Vekil Şakir Bey imzası ile Başvekâlete sunulmuştur³⁹. Hazırlanan planın uygulanmaya konulması için önemli bir parasal desteğe ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda Başbakan İsmet Paşa plana parasal destek bulmak için önce Sovyetler Birliğine sonra da İtalya'ya geziler düzenlemiştir ve plan için yardım alınması kararlaştırılmıştır⁴⁰.

12 Ağustos 1932 tarihinde Profesör Orlof başkanlığında Rus uzmanlar tarafından oluşturulan bir komite Türkiye'ye gelerek incelemelerde bulunup, hükümet yetkililerine raporlar sunmuşlardır. Bu raporlar, hükümetin sanayileşme planlarına hem destek hem de öncülük niteliğinde belgeler olmuştur. Hükümet bu raporların yanında ünlü iktisatçı Edwin Kemmerer'in de aralarında bulunduğu Amerikan iktisatçıları da ülkeye çağırarak bir rapor hazırlattırılmıştır⁴¹. Amerikalıların geniş kapsamlı raporlarında, Türkiye'nin plan doğrultusunda hedeflerinin oluşmasının çok zor olacağı dile getirilmektedir⁴². Sovyet ve Amerikalı uzmanların raporları da göz önünde tutularak, 6 Aralık 1933 tarihinde Bakanlar Kurulu görüşmelerinin ardından, 17 Nisan 1934 tarihinde "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" kabul edilmiştir. İtalya ve Sovyetler Birliği'nden planın uygulanması için krediler alınmıştır.

Planın, ülke genelinde iş sahası açmayı öngörmesi, istihdam üzerinde oldukça olumlu bir etki yaratmıştır⁴³. Anadolu'nun değişik bölgelerinde açılması hedeflenen işletmeler, genel olarak sosyoekonomik yapıyı olumlu yönde etkilemiştir. Bu işletmeler sayesinde ilerde halk toprakta çalışmak yerine, devlet eliyle kurulan işletmelerde çalışmayı tercih etmiştir.

Tablo 3: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planına Göre İşletmelerin İstihdam Yapısı

Fabrikanın İsmi	İşletmeye Açıldığı Tarih	Amele Miktarı
Bakırköy Pamuklu Fabrikası	Mayıs 1934	720
Kayseri Bez Fabrikası	Eylül 1935	4 500
Ereğli Bez Fabrikası	Nisan 1937	1 500
Nazilli Basma Fabrikası	Ekim 1937	2 400
Malatya Bez Fabrikası	Temel Atma Mayıs 1937	700
Bursa Merinos Fabrikası	Temel Atma 1935	800

³⁴ BAŞOL, Koray (1994). *Türkiye Ekonomisi*, İzmir: Anadolu Matbaası Yayınları, s.56.

³⁵ TEKELİ, İlhan Selim İlkin (2009). *Uygulamaya Geçerken, Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, İstanbul: Bilge Yayınları, s.5.6.

³⁶ A.g.e., s.6.

³⁷ YAŞA, Memduh (1980). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Akbank Kültür Yayınları, s.470.

³⁸ TEZEL, Yahya S. (2002). *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.293.

³⁹ A.g.e., s.293.

⁴⁰ ÖNSÖY, Rıfat (2005). "Atatürk'ün Ekonomi Politikası ve Devletçilik", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı II*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s.160-161.

⁴¹ TEZEL, a.g.e., s.295.

⁴² A.g.e., s.259.

⁴³ MAKAL, Ahmet (1999). *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920- 1946*, Ankara: İmge Yayınları, s.246.

İzmit Kağıt ve Karton Fabrikası I.	1936	300
İzmit Kağıt ve Karton Fabrikası II.	Temel Atma 1936	300
İzmit Selüloz Fabrikası	Temel Atma 1936	180
Gemlik Suni ipek Fabrika	Temel Atma 1936	400
Karabük Demir ve Çelik Fabrikası	Temel Atma 1937	761
Zonguldak Antrasit Fabrika	1935	91
Keçiborlu Kükürt	Mayıs 1935	265
İstanbul Cam Fabrikası	1935	500
Isparta Gülyağı Fabrikası	Mayıs 1935	20

Kaynak: Sümerbank Bülteni, Yıl:3, Sayı: 9-10, s.4. Aktaran: Muzaffer Tepekaya (1993). *Atatürk'ün Devletçilik İlkesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, s.230.

Anadolu topraklarının tarım ve maden ürünleri bakımından zengin olması, işletmelerin bu alanlarda planlanmasına neden olmuştur. "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" ile açılan işletmeler, ülkede Avrupa benzeri sanayileşmenin öncüsü olmuşlardır. 18. yüzyıl İngiltere sanayi şehirlerinin benzerleri, Anadolu topraklarında oluşmaya başlamış, tarlada çalışan Anadolu insanı bir anda büyük fabrikalarda endüstri işçisi halini almıştır. Açılan her işletmede döneme göre önemli sayıda insan istihdam edilmiştir. İşletmelerin bulunduğu bölgelerin hızlı bir şekilde sanayileştiği gözlemlenmiştir⁴⁴.

3.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulamaya koyulmasından kısa bir süre sonra, 1935 tarihinde yeni bir beş yıllık sanayi planı fikri doğmuştur⁴⁵. Bu doğrultuda Ocak 1936 tarihinde yeni bir beş yıllık sanayi planı oluşturmak amacıyla Ankara'da bir Endüstri Kongresi yapılırken, kongrede çıkan kararlar, İktisat Bakanı Celal Bayar'a sunulmuştur⁴⁶. Birinci Beş Yıllık Sanayi planına göre daha geniş kapsamlı olan bu plan, ülkenin çalışma hayatı döngüsünde önemli bir değişikliğe yol açacağı düşüncesi oluşmuştur. Kurulacak her fabrikanın ülkede önemli bir iş sahası yaratacağı, çok sayıda işçi ve mühendisin, devlet işletmelerinde görev yapacağı planlanmıştır.

İkinci Sanayi Planı fikri hem çok kapsamlı ve hem de o zamanın şartlarına göre oldukça maliyetli olmuştur⁴⁷. Bu nedenden dolayı hükümet yüksek maliyeti göz önünde tutarak 1937 yılının sonunda planın madencilik bölümünü "üç senelik maden programı" adında yeniden düzenlenmiştir⁴⁸. Daha sonra Eylül 1938'da ise hükümet "üç senelik maden programını" da içeren bir yeni dört yıllık plan hazırlayıp yürürlüğe koymuştur⁴⁹.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülkenin maden sanayinin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Madenlerde çalışan işçi sayısı önemli ölçüde artmıştır. Etibank'a bağlı maden işletmeleri Türkiye'nin iktisadi yapısına önemli katkı sağlamıştır⁵⁰. Türkiye'de Dünya Savaşının yarattığı sosyoekonomik ortam devletçilik uygulamaları üzerinde etkili olmuş, bu ortamdan çalışma hayatı da olumsuz etkilenmiştir⁵¹. 30'lu yıllarda devletçilik uygulamaları sayesinde gelişen çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar, savaş döneminde durma noktasına gelmiştir⁵². Planlı Devletçilik politikası ve devlet işletmeleriyle gelişen sanayi sektörünün yarattığı olumlu hava, savaş döneminde bozulan iktisadi dengeler sebebiyle kaybolmuştur⁵³. Bunun yanında yeni işletmelerin açılmaması,

⁴⁴ TBMM'nin 1947 yılında yaptırdığı çalışma raporuna göre Anadolu'da devlet işletmelerinin işçi oluşmasında önemli rolü olduğu görülmektedir. Bakınız: B.C.A., Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947, Ek-4. Ayrıca Bakınız: B.C.A Yer No: 726.485..1. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı :- Tarih: 10.02.1936, Ek-1.

⁴⁵ TEZEL, a.g.e., s.303,304.

⁴⁶ AFETİNAN, (1989). *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.1.

⁴⁷ TEZEL, a.g.e., s.305.

⁴⁸ A.g.e., s.305,306

⁴⁹ A.g.e., s.309.

⁵⁰ *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, (2008). Ankara: TÜİK Yayınları, s.299.

⁵¹ KANTAR, Firdevs (1987). *Bir İktisat Politikası Olarak Devletçilik ve Türkiye'de Devletçilik Uygulaması (1923-1945)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.113.

⁵² HATİPOĞLU, a.g.e., s.97.

⁵³ TOKGÖZ, Erdinç (2005). "Cumhuriyet Dönemi Ekonomik Gelişmeler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s.328-329.

çalışma hayatını olumsuz yönde etkilemiş ve istihdam değerlerindeki artış durmuştur. Ayrıca bu ortam savaştan hemen önce hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanışında da aksaklıklar yaratmıştır⁵⁴. Türkiye her ne kadar savaşa girmemiş olsa da, mevcut durum iktisadi yapının savaş şartlarına göre düzenlenmesini gerektirmiştir⁵⁵. Hayat pahalılığı, temel besin maddelerinin bulunamaması, ülkedeki bağımlı çalışanları olumsuz etkilemiştir⁵⁶.

3.3. 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu

Anadolu halkı uzun bir dönem, savaşlar, göçler, salgın hastalıklar, sağlık imkanlarının yetersizliği, ilaçsızlık, gibi birçok durumla savaşmak zorunda kalmıştır. Sağlık şartlarının çok kötü olduğu bir dönemde hem halk sağlığının hem de çalışan sağlığının korunması her zaman önemli bir sosyal konu olmuştur. Toplumun sağlığını koruma amacıyla alınan önlemlerin bölgesel bir yapının dışına çıkıp, halkın ve ülkenin bütün kesimlerini kapsayacak bir şekilde getirilmesinin gerekliliği doğmuştur. Bu noktadan hareketle oluşturulan 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile devlet, hem halkın hem de çalışanların sağlığını korumayı hedeflemiştir⁵⁷. Kanun, halkın sağlığını koruma işini, tamamen devletin asli görevi olarak görmüştür.

1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, devletçilik uygulamalarının yoğunlaşmaya başladığı bir dönemde, iş koşullarından meydana gelecek olumsuzlukları en aza indirmeyi de hedeflemiştir⁵⁸. Aslında kanun genel bir sağlık kanunu olmamasına rağmen çoğu maddesi dolaylı veya doğrudan çalışma hayatı ile ilgili bir yapıya sahip olmuştur⁵⁹. Günümüzde az sayıda değişiklik hala yürürlükte olan bu kanun, devletçilik uygulamaları yoğunlaşmaya başlamadan önce çalışma hayatında etkili olmuştur.

Çalışma hayatını doğrudan etkileyen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, kadın ve çocuk işçilerin çalışma koşullarını da kapsamıştır. Kanunda genelde iş yerindeki sağlık koşullarını düzenlemeye yönelik maddeler bulunması, ülkedeki sosyal politikalar için olumlu olmuştur.

3.4. 2007 Sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun

Birçok devlet, iktisat politikalarını belirlerken ülke halkının menfaatlerini gözetmek zorunda kalmıştır. Ulusal birliğin korunmasında devletin kendi halkının çıkarlarını koruması sosyal politikaların içinde yer almıştır. Milli iktisat olarak adlandırabileceğimiz bu düşünce Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki döneminde uygulanmaya çalışılmış fakat başarı sağlanamamıştır⁶⁰. Özellikle, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine baktığımızda iktisadi yapıda yoğun bir yabancı işletme egemenliği olmuştur. İngiltere, Almanya, Fransa gibi sanayileşmiş ülkeler, demiryolları, limanlar, bankalar gibi ülke için hayati önem taşıyan sektörleri ellerinde tutmuşlardır⁶¹. Bunun yanında İstanbul, İzmir ve Selanik gibi ticaretin-sanayinin yoğun olduğu bölgelerdeki işletmeler genelde yabancı şirketlerin hakimiyetinde kalmıştır⁶². Bu işletmeler, vasıfsız ve hiçbir sosyal hakka sahip olmayan Türk çalışanını vasıflı yabancı usta ve ustabaşının altında çalıştırmıştır⁶³. Doktorluk, bankacılık, eczacılık gibi mesleklerin neredeyse tamamında

⁵⁴ BAŞOL, a.g.e., s.58.

⁵⁵ TEZEL, a.g.e., s.259.

⁵⁶ Ayrıca ülke çalışma hayatı ayrıca savaş zamanında uygulanan olan üstü düzenlemeler ve kanunlardan da etkilenmiştir. Milli Koruma Kanunu gibi olağanüstü koşullarda yapılan kanunlar, çalışma saatlerinin uzatılması, gelir vergisinin artırılması, çalışana verilen sosyal yardımların azaltılması gibi bazı düzenlemeler ve kanunlar ülke çalışma hayatını doğrudan etkilemiştir

⁵⁷ *Resmî Gazete* 06.05.1930, Sayı:1489. *Bakınız: TBMM Kavanin Macmuası*, Devre:3 İcdima: 3, Cilt.8, TBMM Matbaası, Ankara, 1930.

⁵⁸ MAKAL, Ahmet, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, s.423-424.

⁵⁹ TALAS, Cahit, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.133-135

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bakınız; TOPRAK, Zafer (1982). *Türkiye'de Milli İktisat 1908- 1918*, Ankara: Yurt Yayınları.

⁶¹ AYDEMİR, Şevket Süreyya (1967). *İkinci Adam*, Cilt1, İstanbul: Remzi Yayınları, 1967, s.343.

⁶² Verney, N. G. Dambmann (1900). *Les Puissances Etrangères Dans Le Levant en Syrie et en Palestine*, Paris, 1900, s.398. Aktaran: TAN, Turgut (1967). "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılarla Verilmiş Kamu Hizmeti ve İmtiyazları", *Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.22, Sayı.2, s.315-320.

⁶³ LORDOĞLU Kuvvet (2008). "Çalışma ve Toplum", *DİSK Birleşik Metal İş Sendikası Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, sayı.19, s.14.

yabancı ve gayrimüslimler çalışmıştır⁶⁴. Bunun yanında yabancı işletmelerin, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yabancı işçileri daha çok tercih ettikleri ve şirket yazışmalarını bağlı buldukları ülkenin dilinde yapmadıkları görülmüştür⁶⁵.

1930'lu yıllara gelindiğinde Dünyada ekonomik buhranının çıkmasının iktisadi hedefleri olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Buhran, Türkiye'nin hem ekonomik hem de sosyal hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. Tarım ülkesi olan Türkiye'de bile buhrandan dolayı tarım ürün fiyatları yüksek oranda artmıştır. Buna bağlı olarak çalışma hayatı da buhrandan etkilenmiştir. Ülkede çalışanların sayısında gözde görülür bir azalma olmuştur⁶⁶. Buhran döneminde işsizlik sadece sanayileşmiş ülkelerde değil, Türkiye'de de temel bir sorun haline gelmiştir⁶⁷.

Bu doğrultuda hükümetin değişen iktisat politikası, çalışma hayatında yabancı etkisini en aza indirmek ve işsizliği önlemek için 2007 Sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanunu çıkarmasına neden olmuştur⁶⁸. Çalışma hayatında millileşmenin ilk göstergesi olan kanunun, Türk çalışanların uzmanlaşmasına büyük etkisi olmuştur.

Tablo 4: İktisadi Faaliyet Koluna Göre İstihdam Oranı (1929-1933)

Yıl	İstihdam Edilen Kişi Sayısı (Bin)	1929 Yılına Göre Oranı
1929	6 197	-
1930	5 975	- % 3.7
1931	6 026	- % 2.8
1932	6 150	- % 0.7
1933	6 259	+ % 1.0

Kaynak: TİK (2011). *İstatistik Göstergeler 1923-2010*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Yay., s.134, tablo 8.4. "Tarım, Ormanlık, Avcılık ve Balıkçılık, Madencilik ve Taş Ocaklığı, İmalat Sanayi, Elektrik, Gaz ve Su, İnşaat ve Bayındırlık İşleri, Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta ve Oteller, Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama, Mali kurumlar, Sigorta, Taşınmaz Mallara Ait İşler Ve Kurumları Yardımcı İş Hizmetleri, Toplum Hizmetleri, Sosyal Ve Kişisel Hizmetler"

Kanunun yasalaştığı ve uygulamaya koyulduğu dönemde, yabancı çalışanlar ancak en üst makam tarafından verilen özel izinlerle devlet işletmelerinde çalışabilmişlerdir⁶⁹. Kanuna genel hatlarıyla bakıldığında, Dünya ekonomik buhranı sebebiyle ülkede ortaya çıkan yoğun işsizliği önlemeye yönelik bir düzenleme olmuştur. Bunun yanında kanun, ülkedeki çalışma hayatının millileşmesine de olanak sağlamıştır. İleriki dönemlerde, devlet ve özel işletmelerde Atatürk'ün hedeflediği doğrultuda Türk işçisi ve mühendisi üretimin ana unsuru haline getirilmiştir. Bu kanunla Devlet ilk defa yerli işçisini yabancı çalışanlar karşısında korumuştur⁷⁰.

3.5. Uluslararası Çalışma Örgütüne Üyelik

Türkiye'nin 1932 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne girmesi aynı zamanda Uluslararası Çalışma Örgütü'ne de fiilen girmesi anlamı taşımıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün temel düşüncesi, ülkelerdeki çalışma hayatının çalışan lehinde düzenlenmesi ve bu doğrultuda devletin aktif rol oynaması fikri üzerine kurulmuştur⁷¹. Bu düşünce doğrultusunda Türkiye'de devletçilik uygulamaların çalışma hayatındaki önemi, Uluslararası Çalışma Örgütüne (ILO)

⁶⁴ KAPLAN, Leyla "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Hükümetin Millî Ekonomi Oluşturma Girişimlerine Bir Örnek", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt.6, Sayı.22, Ankara, s.160.

⁶⁵ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. SAKAL, Fahri (2002) *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yabancı Sermayeli Şirketlerde Dil Kavgası*, XIV. Türk Tarih Kongresi Ankara: 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler II. Cilt, II. Kısım

⁶⁶ Tablo 4.

⁶⁷ TALAS, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.133,134.

⁶⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre.4, İçtima.1, Cilt.9, TBMM Matbaası, Ankara, 1932, s.125, *Resmî Gazete*, 16.06.1932, Sayı:2126.

⁶⁹ *B.C.A.*, Yer No: 83.34..11. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 243-313 Sayı : 86312/ Tarih: 21.04.1938, *B.C.A.*, Yer No: 114.63..8. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 27-16 Sayı : 3/6429 Tarih: 22.09.1947, Ek-5.

⁷⁰ Yabancı çalışanlar üst makamların izni ile çalıştırılmıştır: *B.C.A.*, Yer No: 83.34..11. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 243-313 Sayı : 86312/ Tarih: 21.04.1938, Ek-2.

⁷¹ KORAY, Meryem Alper Topçuoğlu (1987). *Sosyal Politika*, İzmir: Karınca Yayınları, s.52.

üyelikten sonra daha fazla artmıştır. ILO çalışma hayatını düzenlenmesinde hükümetler ile birlikte işçi ve işverenleri de tam sorumlu kılmıştır⁷².

Türkiye’de, devletçilik uygulamalarına sosyal politikalar yönünden baktığımızda 1930 yılından sonra, çoğu düzenlemenin ILO sözleşmesi ile uyum içinde olduğunu görülmüştür. Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşmelerinin çoğu 1936 tarihli İş Kanunu’nda yer almıştır. Türkiye’nin ILO’ya girişi ile birlikte, çalışma hayatının düzenlenmesinde örnek alacağı normlar da belirlenmiştir. İleriki yıllarda gelişen ve uzmanlaşan Türk çalışanı hem ulusal hem de uluslararası boyuttaki düzenlemelerle toplum içinde insan haklarına yakışır bir yere gelmiştir.

3.6. 1935 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu

Ulusal Bayramlar ve Genel Tatiller Kanunu, ülke içindeki bütün tatilleri kanun yoluyla düzenleyen ilk ve en önemli kanun olmuştur. Cumhuriyetin ilanından hemen sonra çalışanlara yönelik Hafta Tatili Kanunu yürürlüğe girmiş, kanun haftanın bir günü (cuma) çalışanların tatil yapmasını öngörmüştür⁷³. Fakat Devletçilik uygulamaları ile gelişen sanayi yapısında haftanın bir günü tatil yapılması, çalışanlar açısından yetersiz kalmıştır. Devletin çalışma hayatında en büyük işveren olması ve sanayi çalışanların sayısının artması, genel tatiller ile ilgili düzenlemelerin yeniden ele alınmasına neden olmuştur. Dünyada bu tür tatiller değişik şekillerde uygulanmıştır.

Sosyal yapıları gelişmiş birçok ülkede çalışanlar, ülkeleri için önemli olan günlerde çalışılmamış ve tatil yapılmıştır. Bu türden tatiller, çalışanların dinlenmesi ve diğer toplum üyeleriyle kaynaşması için de önemlidir. Ayrıca insan gücünün aşırı kullanıldığı çalışma ortamlarında dinlenme fizyolojik zorunluluk halini almıştır⁷⁴. 20. yüzyılda sanayileşmiş ülkelerin genelde çalışma hayatına yönelik düzenlemelerinin başında hafta tatili düzenlenmesi gelmiştir. Ayrıca yılbaşı ve özel günlerde çalışanın tatil yapmasını düzenleyen kanunlar her zaman olmuştur⁷⁵.

1935 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu daha önce yürürlükte olan 1924 Tarihli Hafta Tatili Kanunu’nu ortadan kaldırmıştır. Bu tarihten sonra hafta tatilini Cuma günü yerine Pazar günü olarak uygulanmıştır⁷⁶. Kanun ayrıca ülkedeki tatil karmaşıklığını da ortadan kaldırmıştır. 1935 yılına kadar Türkiye’de genelde Cuma günü resmi daireler ve esnaf tatil yaparken, gayrimüslimler ise genelde çalışmış ve kendi kültürlerinde tatil yapmıştır. Kanunun uygulanmasıyla birlikte, beraberlik içinde halkın her kesimi aynı gün tatil yapmaya başlamıştır⁷⁷.

3.7. 3008 Sayılı İş Kanunu

1936 Tarihli İş Kanunu’na kadar Türkiye’de çalışma hayatını etkileyen doğrudan ve ya dolaylı birçok kanun ve uygulama olmuştur. Osmanlı Devleti’nden Türkiye Devletine uzanan dönemde devlet iş kanunu yapmak için fazla bir çaba harcamamıştır⁷⁸. Devlet, çalışma hayatının ana unsuru olan çalışanların haklarını koruyacak İş Kanununu çıkarmak konusunda bir asır boyunca isteksiz davranmıştır. Türkiye’deki çalışma yaşamını genel çizgilerle düzenleyecek bir yasa ancak 1936 yılında çıkarılmıştır.

Türkiye’de iş kanunundan önce yapılan birçok kanun ülkenin iktisadi yapısını düzenlemiş olsa da devletçilik uygulamalarının artması ile çalışma hayatının gelişmesi ve devletin işveren olması, iş kanununa duyulan ihtiyacı artırmıştır⁷⁹. Sanayileşen gelişmiş

⁷² A.g.e., s.55,56.

⁷³ GÜLMEZ, Mesut (1983). *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, s.549-551.

⁷⁴ A.g.e., s.86.

⁷⁵ TALAS, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.133.

⁷⁶ Esli kanun *Resmi Gazete*,: 21.01.1924. Sayı: 54. Yeni düzenleme; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre:5, İçtima F., Cilt.3, *TBMM Matbaası*, Ankara, 1935, s.s.303-304

⁷⁷ *Cumhuriyet* 3.6.1935, *Yeni Asır* 31.5.1935, *İzmir Anadolu* 2.6.1935.

⁷⁸ TALAS, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.137.

⁷⁹ MAKAL, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, s.362-363.

ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de çalışanlar, sosyal yapının ana unsuru olarak görülmüştür. Buna bağlı olarak işçi ve işveren arasındaki ilişkinin sosyal yapının temelinde de önemli bir yeri olmuştur. İş kanunları, temel itibarıyla işçi işveren arasındaki çatışmayı önlemek, işçiyi işveren karşısında ezmemek ve işçinin emeğinin karşılığını almasına yardımcı olmak üzerine kurulmuştur⁸⁰.

Bu sebeple çalışma hayatı için iş hukuku çok önemli bir noktadadır. İş hukuku, hizmet akdinden doğan bağımlı iş görme yükümlülüğü içinde olan ve çoğu zaman emeğinden başka geçim olanağı bulunmayan işçiyi korumayı ön planda tutan bir hukuk dalıdır⁸¹. Bu tanımda yer alan koruma kavramı yalnız ve yalnız iş kanunu ile olmaktadır.

3008 Sayılı İş Kanunu çalışma hayatını etkileyen diğer kanunlarla uyumlu bir yapıda olmuştur. İş Kanunu bununla birlikte; Borçlar Kanunu, Medeni Kanun, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu gibi diğer düzenlemelerden atıflarla da beslenmiştir. Kanun ayrıca henüz tasarı halindeyken diğer kanunlara ve anayasaya aykırılığının denetlenmesi için Danıştay’a gönderilmiştir⁸². Sayıları günden güne hızla artan bağımlı çalışanların refahı ve mutluluğu kanunla güvence altına alınmıştır. Kanunda ayrıca, Osmanlı Devleti’nde emeğini satan anlamına gelen, işçi kelimesi de tam olarak tarif edilmiştir; “Bir iş akdi dolayısıyla, başka bir şahsın işyerinde bedenen veyahut bedenen ve fikren, çalışan kimseye "İşçi" denir⁸³.

İş kanunu, Recep Peker’in kanunun yasalasmasından sonra mecliste yaptığı konuşmada da söylediği gibi Türkiye’de çalışma hayatı için bir devrim olmuştur⁸⁴. Eksikleri olsa da 1936 yılında kanunlaşan 3008 sayılı İş Kanunu Türk çalışma hayatında bir dönüm noktası olmuştur.

4. 1930’lu yılların Sonunda Çalışma Hayatının Genel Görünümü

Cumhuriyet’in ilanından sonra ilk olarak demiryolları ve liman işletmelerinin, daha sonrada tütün ve içki tekellerinin devletleştirilmesi, Türk çalışanın bu işletmelerde aktif çalışmasına yol açarken, 1930’lu yıllarda kurulan Sümerbank ve Etibank kurumlarına bağlı kurulan işletmeler, Türk çalışanın çalışma alanlarını değiştirmiştir. Tarım çalışanları, köy ya da kasabalara fabrika kurulması ile işçi olmaya başlamışlardır. Bu süreç, çalışan bireyin önce fabrikanın inşaatında işçi, sonra kurulan fabrikada çırak, daha sonra da usta olarak devam etmesi ile devam etmiştir⁸⁵. Bunun yanında ev türü imalathanelerde çalışanlar, devletin kurduğu fabrikalarda çalışmaya başlamışlardır⁸⁶. Ayrıca bu fabrikalara değişik mesleklerde (marangoz, hemşire, hademe gibi) işçiler de alınmaya başlanmış, böylece işletmelerde işbölümü ve uzmanlaşma yaşanmaya başlanmıştır⁸⁷.

1930’lu yılların başında değişen iktisadi düşüncenin bir sonucu olarak ülkede çalışanlar ön plana çıkmış, tıpkı Avrupa’daki Sanayi Devrimi döneminde olduğu gibi çalışanlar, iktisadi yapının en önemli parçası haline almışlardır. Devlet iktisadi hedefler doğrultusunda çalışma hayatına yönelik kanunları ve uygulamaları ulusal boyutta düzenlemeye başlamıştır⁸⁸. Çalışma hayatını düzenleyen kanunların bölgesel değil de ulusal boyutta oluşturulması fikri Türk çalışma hayatındaki yapısal değişimin önemli göstergelerinden biri olmuştur⁸⁹. Osmanlı Devleti’nde ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında çalışma hayatına yönelik düzenlemeler genellikle bölgesel yapıda olmuştur⁹⁰. Sadece çok ağır koşulları hafifletmeye yönelik bu düzenlemeler, Türk çalışma hayatına olumlu bir etkide bulunmamıştır.

⁸⁰ ÖNDER, Ayhan (1996). *Hukuk Temel Kavramları*, Muğla, s.196.

⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: SÖZEN, Ali Nazım (1994). *Türkiye’de Sosyal Hukuk*, Ankara: Türk Tarih Kurumum Yayınları.

⁸² GÜLMEZ, Mesut (1983). *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Ankara: Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, s.262.

⁸³ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Ankara, 1936, c.12, s .1-2.

⁸⁴ *Ulus Gazetesi*, 09.06.1936.

⁸⁵ *Nurettin Filiz’in oğlu Ramazan Haluk Filiz*, 2 Eylül 2009 yılında yapılan röportaj.

⁸⁶ *Ahmet Ablas*, 25 Temmuz 2009 yılında yapılan röportaj

⁸⁷ *Metin Önem*, 17 Aralık 2009 yılında yapılan röportaj

⁸⁸ MAKAL, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920 -1946*, s.319.

⁸⁹ *A.g.e.* s.318-320.

⁹⁰ GÜLMEZ, *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, s.540-547.

1930 yılında uygulanmaya konulan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu Türk çalışma hayatında ulusal düzeyde olumlu bir değişim getirmiştir. Kanun maddelerindeki çalışanın sağlığını koruyucu önlemler genel mahiyettedir ve çalışanın sağlığının korunmasında yerel yönetimlere ve devlete sorumluluklar yüklemiştir⁹¹. Türkiye'nin neresinde veya hangi işyerinde olunursa olsun devlet ve işveren çalışanın sağlığını korumakla yükümlü tutulmuştur. Kanun, devletin çalışma hayatına ulusal boyutta doğrudan ilk müdahalesi olmasına karşılık ülke çalışma hayatı için fazla bir önem teşkil etmemiştir.

İşletme sayısının artması, devletin ülkedeki çalışma hayatındaki sorunlarının çözümünde daha fazla olumlu çaba harcamasını gerektirmiştir. Bu bağlamda 1930'lu yıllarda devletin çalışma hayatını etkileyecek sosyal politikalarda gözle görülür bir değişme gözlenmemiştir. Bunun yanında devlet işletmelerinde çalışanların insan onuruna uygun şekilde çalışması ile ilgili düzenlemeler, hem çalışma koşullarının iyileşmesi hem de çalışanları koruyucu önlemlerin alınması ülke çalışma hayatına yeni bir boyut kazandırmış, ILO ya giriş ve Hafta Tatili Kanunu bu yeni düzeni iyice pekiştirmiştir. Devletin bu dönemde değişen en önemli sosyal politikası İş Kanunu ile olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemsenmeyen İş Kanunu ciddi bir şekilde tasarlanarak kanunlaştırılmıştır. 3008 Sayılı İş Kanunu eksik yanları olmasına rağmen, Türk çalışma hayatının yapısını değiştirmiştir. İş kanununa bu yüzden bir milat olmuştur. Devlet İş Kanunuyla çalışana bakışı, çağdaş bir boyut kazanmıştır.

Özellikle devlet işletmelerinin yoğun bulunduğu şehirlerde işçi kitlesinde gözle görülür bir artış gözlenmiştir. Anadolu'da işçi kitlesinin bulunduğu bölgeler, genelde devlet işletmelerin bulunduğu bölgeler olarak görülmüştür⁹². Anadolu, devlet işletmeleri sayesinde sanayi devrimini çok geç de olsa yaşamıştır.

Tablo 5: Üç İlerdeki İşçi Sayısının Toplam İşçi Sayısına Oranı (1937-1938)

Vilayetler	1937	1938	1937	1938
İstanbul	58 135	52 795	% 21.9	% 26.2
İzmir	52 614	27 668	% 19.8	% 18.9
Zonguldak	17 842	21 264	% 6.7	% 10.7
Toplam	128 591	102 087	% 48.4	% 50.6
Diğer İller	136 570	99 317	% 51.6	% 49.4
Genle Toplam	265 341	201 404	% 100	% 100

Kaynak:(1945). *Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü İş İstatistikleri*, Ankara, s.36 Cetvel 5., Aktaran: Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946* s. 309.

Dönem sonunda devletin işçiyi koruma önlemleri, sadece İş Kanunu kapsamında kalmamış, savaş ve olağanüstü durumlarda çalışanlar diğer kanunlar ve düzenlemelerle korunmaya çalışılmıştır⁹³. Bunun yanında işletmelerde üretim faktörü süreklilik gerektirdiğinden işin aksamaması için çalışanların askerlik tecil işlemlerine özen gösterilmiştir⁹⁴. İşletmelerde çalışanın sağlığı ve güvenliği tam anlamıyla devletin sorumluluğu altına girmiştir.

Sonuç

1923 yılında Türkiye'nin sanayi birikiminin olmaması, ülkenin iktisadi yapısı için son derece olumsuz bir durum oluşturmuştur. Bu olumsuz yapıya rağmen ülkeyi kuran kadronun iktisadi hedefleri her anlamda sanayileşmiş Avrupa devletleri arasına girmek olarak belirlenmiştir. Fakat bu hedeflere ulaşmak için ülkede ne sanayi alt yapısı ne de sanayide çalışacak işgücü oluşmamıştır. Olumsuz iktisadi yapı, 1929 Buhranı ile daha da zor duruma girmiştir. Bu olumsuzluklar karşısında ülkeyi yöneten kadro ümitsizliğe düşmemiş, iktisadi yapının değişmesi için radikal bir karara imza atılmıştır. Hükümetin amacı planlı devletçilik

⁹¹ *TBMM Kavinin Mecmuası*, Devre:3 İçdima: 3, Cilt.8, TBMM matbaası, Ankara, 1930 s..201-230.

⁹² *B.C.A.*, Yer No: 726.485..1. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı :- Tarih: 10.02.1936, Ek-1.

⁹³ Çalışanların beslenme ihtiyaçlarına yönelik olumlu düzenlemeler; *B.C.A.*, Yer No: 167.160..6. Fon Kodu: 30..10.0.0 Dosya: 17529 Sayı :- Tarih: 09.09.1941, Ek-3.

⁹⁴ *B.C.A.*, Yer No: 116.29..18. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 10-350 Sayı : 3/7386 Tarih: 05.05.1948, Ek-6.

uygulamalarını bir an önce hayata geçirmek olmuştur. Bu düşünce doğrultusunda 1930'lu yıllarda oluşturulan iktisadi planların amacı, ülkenin sanayileşmesini sağlamak ve buhranın etkilerini en aza indirmek düşüncesi olmuştur.

Sanayinin gelişmesine yönelik planlar, kağıt üstünde kalmamış, hızlı bir şekilde uygulamaya geçirilmiştir. Hem planlı hem de ihtiyaç bölgelerine yönelik planlanmış ve ya planlanmamış işletmeler, devlet eliyle kurulmaya başlanmıştır. Ayrıca hükümet, Sovyetler Birliği ve İtalya'dan borçlar alarak, beş yıllık sanayi planını hazırlanmış ve yürürlüğe koymuştur. Avrupa liberal düşünce yapısıyla sanayileşme sürecine girerken Türkiye, Anadolu'nun üretim koşulları göz önünde tutularak, Devletçilik uygulamaları ile sanayileşme sürecine girmeyi hedeflemiştir.

Devletçilik adı verilen iktisadi planlar, sonuçları oldukça olumlu olmasının yanı sıra, ülkenin gerçek anlamda sanayileşme sürecine girmesine yardımcı olmuştur. Avrupa'da Sanayi Devrimi ile oluşan üretim altyapısı, Türkiye'de devlet eliyle ihtiyaçlar doğrultusunda oluşturulmuştur. Sümerbank ve Etibank'a bağlı devlet işletmeleri, ülkenin sadece sanayi altyapısını oluşturmamıştır. Aynı zamanda işçi sınıfının oluşmasını sağlamıştır. Sanayi şehirleri ve işçi aileleri yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır.

Anadolu toprakları üzerinde Cumhuriyet rejimine dayalı yeni bir ülke kurulması ve devletçilik uygulamaları, ülkedeki çalışma hayatını geliştirmiştir. Sanayi işletmelerinin sayısının artması, sanayi işçisinin de çoğalmasına neden olmuştur. Gelişen çalışma hayatı, devletin sosyal politikalara bakış açısını da değiştirmiştir. Ülkedeki en büyük işveren haline gelen devlet, sosyal politikalara kayıtsız kalmasının imkansız olduğu bir duruma gelmiştir. Ülkenin tamamını içine alacak sosyal politikalar belirlenmesi gerekmiştir. Bu doğrultuda ülkedeki çalışma hayatına yönelik gerçek anlamda sosyal politikalar devletçilik uygulamalarının en yoğun şekilde yaşandığı 1930'lu yıllarda oluşmaya başlamıştır.

Bu dönemde yasalaşan 3008 Sayılı İş Kanunu, Türkiye'nin ilk iş yasası olarak ülke çalışma hayatında yerini almıştır. Düşünce yapısının değişimi anlamını taşıyan İş Kanunu, iş sigortaları ve iş ve işçi bulma kurumu gibi kavramları, ülkedeki çalışma hayatına kazandırmıştır. Cumhuriyet ile gelişen çalışma hayatının, uluslararası normlara ulaşmasında devletçilik uygulanmasının büyük bir etkisi olmuştur.

EKLER

Ek-1

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Büro IX
Kenya ili

İşçi ve amele azdır . Esnaf teşkilâtlandırılmıştır . Partimizin ön ayak olması ile ES esnaf cemiyeti teşkil edilmiş , Bunlar için Partimizin Çiğbelendi kamun ocağında yer tahsis edilmiştir . Ancak bu cemiyetlerin bir faydaları , müşahade olunan bir faaliyetleri yoktur . Esnafın iç meyilleri normaldir . Parti teşkilâtımızın Kenyada gösterdiği hususiyet delaıyla işçi , amele , esnaf ve bütün halk Parti ile sıkı bir kaynaşma halinde değildir .

Hadim ilçesi :
İşçi , amele , esnaf çok az ; durumlarından bahsedecek bir şey görmedim ;

Karaman ilçesi :
İşçi , amele , esnaf sayısı çok azdır . İç meyilleri ve durumları normaldir .

Kadinhan ilçesi :
İşçi , amele , esnaf sayısı çok azdır ; durumları , iç meyilleri normaldir .

Akşehir ilçesi :
İşçi , amele , ve esnaf durumları ve iç meyilleri normaldir .

Ereğli ilçesi :
İşçi , amele , esnaf durumları normaldir . Sumer bank bez fabrikasının kurulması burada bir amele hayatı başlayacaktır . Şimdiden bazı işçiler müteahhitlerden alacaklarını alamadıkları ve gündeliklerinin yükseltilmesi için Partiye başvurumaktadırlar . Partimiz burada başlamak üzere bulunan amele hayatının gereklerini karşılayacak teşkilâtın kurulmasını düşünmesi faydalı olur . Demirci esnafı , ticaret odası nizamnamesi hükümlerine uyarak bir birlik yapmışlar , fakat ameli bir fayda elde edilmeyor .

Ilgın ilçesi :
İşçi , amele , esnaf çok azdır . Durumları ve iç meyilleri normaldir .

5

Ek-2

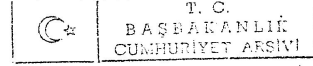
T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayısı:

2

8631

Kararname

İlişik listede adları ve hüviyetleri yazılı sekiz yaban-
cının Sümer Bank emrinde geliştirilmelerine izin verilmesi; İkti-
sat Vekilliğinin 4/4/938 tarih ve 3223/I3863,3224/I3864,3220/I3860
3221/I3861 sayılı tezkerelerile yapılan teklifi üzerine , 2007 sa-
yıllı kanunun ikinci maddesine tevfikân , İcra Vekilleri Heyetinin
2I/4/938 tarihli toplantısında onanmıştır.

2I/4/938

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

C. Başbakan

Ad. V.

E. Sarı

M. M. V.

W. Özgenç

Da. V.

S. Kaya

Ha. V.

H. R. Aras

Ma. V.

M. Çelikkale

Mf. V.

M. Çelikkale

Na. V.

A. Çelikkale

İk. V.

M. Çelikkale

S. İ. M. V.

S. İ. M. V.

G. İ. V.

R. Çelikkale

Zr. V.

E. Çelikkale

030	18	01	02	83	34	11

Ek-3

9 Eylül 1941

Sayı : Genel Özel Eki
1726 6 1

Başvekalet Yüksek Makamına

İşçilerin randmanlarını artırmak ve bünyelerini yıpranmaktan korumak için, Müesseselerce, bunlara meccanen yemek verilme suretile tegaddilerinin temini yolunda girişilmiş olan teşebbüsler karşısında vergi kanunlarımızdaki kayıtların ihdas eylediği engelleri kaldırmak üzere, bu kanunların ilgili maddelerinin tefsir veya tadili cihetine gidilmesine âcil zaruret görüldüğünden, Maliye Vekâletine bu bapta gönderdiğim yazının bir suretini ilişik olarak Yüksek Katınıza derin saygılarımla beraber takdim ediyorum.

İsmail Hakkı Arıoğlu

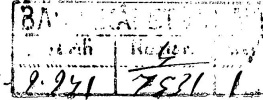
İktisat Vekili

Yunus Bey

Yazı İş. ve
11.9.1941

F.Ç.

030 10 167 160 6

Ek-4

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVLERİ Z 43/1 30.12.1947

Türkiyede de diğer devletler gibi çıraklık ,kalfalık ve ustalık devri kalkarak (işçilik)hayatı başlamış bulunması ve (3000)mi mütevaciz iş kanununa tabii iş yeri yeni hayat şartları içinde gelişmekte olması ve gittikçe sanayileşen memleketimizde işçilik hayatı yep yeni bir devreye girmesi sebepleriyle iş mevzuatının mahallerinde tatbik ,isabet derecelerinin tetkiki ile beraber :

-İş yerlerinin durumları
-İşçilerin durumları
-Ve iş hukukunun tatbiki

Ye daha buna mümasil işleri incelemek ve yeni devre yani Türk işçiliğine girilirken işçinin ve iş verenin karşılıklı durumlarını tesbit faydalı addedilmiştir.

Büyük Millet Meclisi çalışma komisyonu arkadaşlarımızdan bir grup (Karabük,Zonguldak,Çatalağzı,İstanbul,İzmit,Bursa,İzmir,Nazilli) bölgelerindeki iş yerlerini tetkiki birinci plana alarak 15/7, 947 tarihinde Ankaradan hareket ettdk.

İki ay seyahat ve tetkikatına devam ederek 60 şa yakın iş yerini gördük .Orta çağda sanat ve iş hayatı mütesanit bir şekilde devam etmiş ;Usta,Kalfa ve çırak ayal akidelerde ve geleneklere bağlı olarak bir aile hayatı yaşamış iken ,makinenin icadı ,servetin ve sermayenin bazı ellerde toplanması iş ve çırak ,kalfa ve usta hayatının şeklini değiştirmiş ve doğan yeni vaziyet karşısında insan hürriyetinin ehemmiyetinde nihayet ustaya iş veren ,çırağı işçi yaparak karşılıklı âkâdler haline koymuş olmasından ,her yerde olduğu gibi bizde de son karşılıklı sermayedar ve işçi durumu meydana gelmiş bulunmaktadır.

10 Kişiden aşağı iş yerlerinde eski usul kısmen devam etmektedir.

İşte Mütesanit bir kaideden ayrılan bu iş veren ve işçi vaziyetinde tesanüdü bozmamak yoluna tutan korpisasyon değil ,muhademet esaslarına dayanılması hixi prensibi muhafazaya çalışılan Cumhuriyet hükümetimizin ana kaidesi çok yerinde ve bu gün başta Amerika olmak üzere hemen her devlet (Grev ve *lockout*) beliyelerinden kurtulmak için çare aramakta ,fakat ilerledikleri uzun (işçi ve işveren hükümeti)yollarından dönmemekte ve işçinin haklarının Devlet eliyle veriliceğine işçiyi ikna edememekte ,ve bundan Devlet ve Millet ve hatta bizzat işçi ve iş veren ve istihsal ve sanat ve her şey zarar görmektedir.

Zira insanlarda tab'an mevcut olan bir derece farklı karşı rakabet yaradılışı bir nevi husumet idesi halini almış ve bunun neticesidir ki proleter zihniyet *şey* politik zevat tarafından istismar edilmiş ve bu ihtimal kaidede bir çok mütefekkirlerin ilmi ve ameli ~~hakk~~ eser ve hareketleriyle desdeklenmesinden nihayetsiz hürriyeti ;hakikette Diktatörlük rejimi olan Komünizmin doğmasına kadar gitmiştir.

Yani işçiye hakkına cem'i surette resen istihsal etmek hakkı temin edilmiş ve Devletin *hükümeti* vücudu olan müdahaleciliği bir yana bırakılmış olmasından işçi ve iş veren arasındaki serbest mücadele ve işçinin himaye edilmemesinden doğan nefret ve husumet ,Sovyetler gibi işçiyi hak ve hürriyet yerine esarete mahkûm etmek çığırına açmaga sebebiyet vermiştir.

1305. 490 01 1928 495 5.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 728.495.5. Fon Kodu: 490.1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı: - Tarih: 30.12.1947.

Ek-5

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
8
6429

KARAR

BAŞBAKANLIK
MÜHÜRÜ

19/9/1947 tarihli ve 3/4692 sayılı karara ektir.
Polonya uyruğu uzman Jan Stanko'nun Sümerbank Genel
Müdürlüğü Etüt ve Tesis işleri müdürlüğünde 1032,20 liras aylık ücretle
1/9/1947 tarihinden itibaren bir yıl daha çalıştırılmasına izin veril-
mesi; Ekonomi Bakanlığınının 25/8/1947 tarihli ve 4/6534 sayılı yazısıyla
yapılan teklifi üzerine, 2007 sayılı kanunun 2 inci maddesinin (B) fı-
kresine ve 3659 sayılı kanunun 9 uncu maddesine göre, Bakanlar Kurulunca
22/9/1947 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

Başbakan *İsmet İnönü* Devlet Bakanı Baş Yardımcısı *İsmet İnönü* Devlet Bakanı *İsmet İnönü* Adalet Bakanı *İsmet İnönü* Millî Savunma Bakanı *İsmet İnönü*
İçişleri Bakanı *İsmet İnönü* Dışişleri Bakanı *İsmet İnönü* Maliye Bakanı *İsmet İnönü* Millî Eğitim Bakanı *İsmet İnönü*
Bayındırlık Bakanı *İsmet İnönü* Ekonomi Bakanı *İsmet İnönü* Sa. ve So. Y. Bakanı *İsmet İnönü* Gümrük ve Tekel Bakanı *İsmet İnönü*
Tarım Bakanı *İsmet İnönü* Ulaştırma Bakanı *İsmet İnönü* Ticaret Bakanı *İsmet İnönü* Çalışma Bakanı *İsmet İnönü*

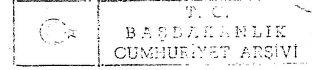
030 18 01 114 63 8

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 114.63.8. Fon Kodu: 30.18.1.2 Dosya: 27-16 Sayı :
3/6429 Tarih: 22.09.1947.

Ek-6

T. C.
BAŞBAKANLIK
MÜAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar: 503/1948
3
7386

KARAR

Ereğli Kömür Havzasında halen çalışmakta olup ilişik listede doğum tarihleri ve sayıları yazılı bulunan madencilerin askere celp ve sevklerinin, Millî Savunma ve Ekonomi Bakanlıkları arasında varılacak anlaşma dairesinde, hizalarında yazılı doğumluların askere celbine kadar geri bırakılması, Ekonomi Bakanlığının isteğine dayanan Millî Savunma Bakanlığının 31/3/1948 tarihli ve 71328-1 sayılı yazısıyla yapılan teklifi üzerine, 1111 sayılı kanunun 35 inci maddesine 5010 sayılı kanunla eklenmiş olan E fıkrasına göre Bakanlar Kurulunca 5/5/1948 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

[Handwritten signature]

Başbakan *[Signature]* Devlet Bakanı Başb. Yardımcısı *[Signature]* Devlet Bakanı *[Signature]* Adalet Bakanı *[Signature]* Millî Savunma Bakanı *[Signature]*
İçişleri Bakanı *[Signature]* Dışişleri Bakanı *[Signature]* Maliye Bakanı *[Signature]* Millî Eğitim Bakanı *[Signature]*
Bayındırlık Bakanı *[Signature]* Ekonomi Bakanı *[Signature]* Sa. ve So. Y. Bakanı *[Signature]* Gümrük ve Tekel Bakanı *[Signature]*
Tarım Bakanı *[Signature]* Ulaştırma Bakanı *[Signature]* Ticaret Bakanı *[Signature]* Çalışma Bakanı *[Signature]*

080 18 01 02 116 25 18

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri*, Yer No: 726.485..1. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı :-Tarih: 10.02.1936.
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 83.34..11. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 243-313 Sayı : 86312/ Tarih: 21.04.1938.
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 167.160..6. Fon Kodu: 30..10.0.0 Dosya: 17529 Sayı : - Tarih: 09.09.1941.
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947.
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 114.63..8. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 27-16 Sayı : 3/6429 Tarih: 22.09.1947.
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 116.29..18. Fon Kodu: 30..18.1.2 Dosya: 10-350 Sayı : 3/7386 Tarih: 05.05.1948.

Resmi Yayınlar

- Resmi Gazete*,: 21.01.1924. Sayı: 54.
Resmi Gazete, 06.05.1930, Sayı:1489.
Resmi Gazete, 16.06.1932, Sayı:2126.
TBMM Kavinin Mecmuası, Devre:3 İctima: 3, Cilt.8, TBMM matbaası, Ankara, 1930.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre.4, İctima.1, Cilt.9, TBMM Matbaası, Ankara, 1932.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:5, İctima F., Cilt.3, TBMM Matbaası, Ankara, 1935.
TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt.12, TBMM Matbaası, Ankara, 1936.

Kişisel Görüşmeler

- Mehmet Ablas; 1923 doğumlu 1938-1941 yılları arası Nazilli Basma Fabrikasında çırak olarak görevli, 1947-1976 İzmir Sark Sanayi Fabrikasında işçi daha sonra usta olarak görevli; 25 Temmuz 2009 kendisiyle yapılan röportaj.
Metin Önem; 1934 doğumlu, TCDD İzmir Bölge eski sendika başkanı 2. Sınıf işçi olarak 1955 yılında TCDD İzmir bölgede çalışmıştır; 17 Aralık 2009 yılında yapılan röportaj.
Nurettin Filiz; 1921 doğumlu ilk önce Nazilli Basma Fabrikası inşaatında, daha sonrada aynı fabrikada işçi ve ustabaşı olarak 1937-1966 yılları arası görev yapmıştır. 26 Aralık 2008 yılında ölümünden sonra 2 Eylül 2009 oğlu Ramazan Haluk Filiz ile yapılan röportaj.

Gazeteler

- Cumhuriyet*, 29.01.1931.
Cumhuriyet, 3.6.1935.
Ulus Gazetesi, 09.06.1936.
Yeni Asır, 31.5.1935.
İzmir Anadolu, 2.6.1935.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- İNAN, Afet (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
İNAN, Afet (1989). *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
AYDEMİR, Murteza (1994). "İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğini Sağlama Açısından İşverenin Yükümlüğü", *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, Cilt.3, Sayı.4.
AYDEMİR, Şevket Süreyya (1967). *İkinci Adam*, Cilt 1, İstanbul: Remzi Yayınları, İstanbul.
Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1945). *İş İstatistikleri*, Ankara.
BAŞOL, Koray (1994). *Türkiye Ekonomisi*, İzmir: Anadolu Matbaası Yayınları.
BEKMEN, Ahmet (2008). "Marksizm" 19. *Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Derleyen: H. Birsen Örs, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
ÇAVDAR, Tefik (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, Ankara: İmge Yayınları.
DAMBMANN, G.N. Verney (1900). *Les Puissances Etrangères Dans Le Levant en Syrie et en Palestine*, Paris.
ERKAN, Hüsnü (1991). *Ekonomi Sosyolojisi*, İzmir,
ERSOY, Arif (1990), *İktisadi Teoriler ve Düşüncelerin Gelişme Tarihi*, İzmir: Akevler Akdeniz Bilimsel Araştırma Merkezi Yayınları.
GOUVERNEUR, Jacques (1997). *Kapitalist Ekonominin Temelleri*, Çeviren: Fikret Başkaya, Ankara: İmge Yayınları.
GÜLMEZ, Mesut (1985). "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.3. İstanbul: İletişim Yayınları.
GÜLMEZ, Mesut (1983). *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
GÜLMEZ, Mesut (1983). *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
HAMİTOĞULLARI, Beşir (1975). *Çağdaş İktisadi Sistemler*, Ankara: Anakara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
HATİPOĞLU, Zevyat (1999). *Gelişme ve Türkiye İktisadi*, İstanbul: Beta Yayınları.
HOBBSBAWN, E. J. (1998). *Sanayi ve İmparatorluk*, Çeviren: Abdullah Ersoy, Dost Yayınları.
HUBERMAN, Leo (2003). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çeviren: Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları.
KAPLAN, Leyla "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Hükümetin Millî Ekonomi Oluşturma Girişimlerine Bir Örnek", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt.6, Sayı.22.
KARAKIŞLA, Yavuz Selim (1998). "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğusu, 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Derleyen: D. Quataert, E. J. Zürcher, Çeviren: Cahide Ekiz, İstanbul: İletişim Yayınları.

- KENNEDY, Paul (1994). *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- KORAY, Meryem, Alper Topçuoğlu (1987). *Sosyal Politika*, İzmir: Karınca Yayınları.
- KANTAR, Firdevs (1987). *Bir İktisat Politikası Olarak Devletçilik ve Türkiye'de Devletçilik Uygulaması (1923-1945)*, İzmir: Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim (1998). "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğusu, 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Derleyen: D. Quataert, E. J. Zürcher, Çev. Cahide Ekiz, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İstatistik Göstergeler 1923-2008*, (2008) Ankara: TÜİK Yayınları.
- İstatistik Göstergeler 1923-2010*, (2011) Ankara: TÜİK Yayınları.
- LORDOGLU, Kuvvet (2008). "Çalışma ve Toplum", *DİSK Birleşik Metal İş Sendikası Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, Sayı 19.
- MAKAL, Ahmet (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, Ankara: İmge Yayınları.
- MAKAL, Ahmet (1999). *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920- 1946*, Ankara: İmge Yayınları.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin (1998). *Cumhuriyet'in Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Ziraat Bankası Yayınları.
- Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (2000). Derleyen: Halil İnalçık, Şevket Pamuk, Ankara: D.İ.E. Yayınları.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz (1997), *Osmanlı Sanayii 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, Cilt.4, Ankara: D.İ.E. Yayınları.
- ÖNDER, Ayhan (1996). *Hukuk Temel Kavramları*, Muğla.
- ÖNSÖY, Rifat (2005). "Atatürk'ün Ekonomi Politikası ve Devletçilik", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı II*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- RİCARDO, David (2007). *Ekonomi Politigin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Çeviren: Tayfun Ertan, İstanbul: Belge Yayınları.
- SAKAL, Fahri (2002), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yabancı Sermayeli Şirketlerde Dil Kavgası", Ankara: XIV. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiri, Cilt II, 9-13 Eylül 2002.
- SÖZEN, Ali Nazım (1994). *Türkiye'de Sosyal Hukuk*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SÜLKER, Kemal (1985). *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler*, Tüstav yay. İstanbul, 2004, s.33. Ayrıca bkz. Mesut Gülmez, "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Kosulları (1839-1919)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sümerbank Bülteni, Yıl:3, Sayı: 9-10
- TALAS, Cahit (1955). *İçtimai İktisat Dersleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- TALAS, Cahit (1991). *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınları.
- TAN, Turgut (1967). "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılar Verilmiş Kamu Hizmeti ve İmtiyazları", *Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.22, Sayı.2.
- TEKELİ, İlhan, Selim İlkin (2009). *Uygulamaya Geçerken, Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, İstanbul: Bilge Yayınları.
- TEPEKAYA, Muzaffer (1993). *Atatürk'ün Devletçilik İlkesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- TEZEL, Yahya S. (2002). *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TOKGÖZ, Erdinç (2005). "Cumhuriyet Dönemi Ekonomik Gelişmeler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- TOPRAK, Zafer (1982). *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Ankara: Yurt Yayınları.
- TUNA, Orhan (1988). *Nevzat Yalçıntaş, Sosyal Siyaset*, İstanbul: Filiz Yayınları.
- VERNEY, N. G. (1900). *Dambmann, Les Puissances Etrangères Dans Le Levant en Syrie et en Palestine*, Paris.
- YAŞA, Memduh (1980). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Akbank Kültür Yayınları.